

УДК 321.6-044.922:321.7](476+478):342.72/73

Яворська К.П., ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

БІЛОРУСЬ І МОЛДОВА ЯК ПРИКЛАДИ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ДЕФОРМАЦІЇ СИСТЕМИ ГРОМАДЯНСЬКИХ І ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД

Вивчається проблема гарантування громадянських і політичних прав людини та громадянина в Молдові та Білорусі. Звернено увагу на клімат функціонування неурядових організацій. Аналізуються випадки переслідування активістів, правозахисників, незалежних журналістів. Вивчаються форми тиску на критичні до влади медіа, випадки політично мотивованих переслідувань. Досліджуються прояви мови ненависті та різноманітні форми дискримінацій.

Ключові слова: *громадянські та політичні права людини і громадянина, Республіка Білорусь, Республіка Молдова, громадянське суспільство, неурядові організації.*

Постановка проблеми. Проблематика громадянських і політичних прав людини залишається незмінно гострою й актуальною для політичної науки. Процеси демократизації, які відбуваються упродовж останніх десятиліть, хоч і розширили спектр прав і свобод людини, але не спричинили появи надійних механізмів їх гарантування в країнах, які не мають стійкої ліберально-демократичної традиції. Навіть більше, нині у світі відбувається реверс демократії, поглиблюються дефекти демократії як і «зрілих», так і в «молодих» демократіях; відтак погіршується виконання взятих на себе державами зобов'язань щодо гарантування на національному рівні політичних, громадянських та ін. прав і свобод людини та громадянина.

Вивчення проблем демократичного транзиту, зміцнення системи прав та свобод на пострадянському просторі зберігає свою актуальність з огляду на масштабні проблеми у цій площині. Значна політична турбулентність перманентно модифікує політичні системи пострадянських країн, які декларативно обрали та конституційно закріпили демократію, але не відповідають їй високим стандартам і навіть не мають прогресу в цьому. Це, найперше, проявляється в масштабних фіксованих порушеннях громадянських і політичних прав людини.

Утиски свободи слова, права на мирні зібрання, тиск на продемократичні неурядові організації, розпалювання мови ненависті щодо різного типу меншин тощо є виразними характеристиками більшості незалежних держав пострадянського простору. Особливо це помітно і в умовах неконсолідованої демократії (як у випадку Республіки Молдова), і в умовах неоавторитаризму (як у випадку з Республікою Білорусь). Відтак вивчення деформацій громадянських і політичних прав людини та громадянина залишається нагальним завданням задля вироблення оптимальних стратегій запобігання та протидії таким утискам. Важливим **метою** дослідження є виявлення відмінностей (на прикладі двох вказаних держав) у формах тиску влади на громадянські права та свободи людини та громадянина. Такий порівняльний аналіз в українській політичній науці не здійснювався. **Аналіз останніх досліджень і публікацій** показав наявність низку досліджень українських (Л. Баликіна, В. Попазогло, Г. Шипунов та ін.) та зарубіжних (Л. Брага, Г. Іоффе, Д. Марплс, Ю. Нісневич та ін.) авторів Ними, найперше, піднято проблему трансформації політичного режиму Білорусі та Молдови, але порівняльного аналізу порушень громадянських і політичних прав у Білорусі та Молдові як двох пострадянських державах проведено не було.

Виклад основного матеріалу. Найперше проаналізуємо руйнацію цінності громадянських і політичних прав людини та громадянина в умовах білоруського неоавторитаризму. Якщо порівняти нинішню Білорусь з іншими пострадянськими республіками (не беручи до уваги інтегровані до ЄС держави Балтії), то тут: менше виражена корупція; відсутні олігархічні клани, які можуть фактично формувати порядок денний політики; немає олігархічного парламентаризму [1, с. 12]; відсутні мережі зв'язків родинно-кланового і феодально-клієнтистського характеру (як в країнах Центральної Азії) тощо. Водночас тут закріплене панівне становище інституту глави держави, фактично встановлено режим особистої влади президента О. Лукашенка, виражена патронажна політика [3, с. 96]. Сформована нічим необмежена суперпрезидентська форма правління, відсутність ротації влади ускладнюють впровадження демократичних механізмів та належне гарантування громадянських і політичних прав у Білорусі.

Фактами, що свідчать про виражені утиски громадянських і політичних прав людини та громадянина в Білорусі, найперше є: збереження смертної кари; наявність політичних в'язнів; переслідування

журналістів і блогерів, наприклад, тиск на журналістів, які співпрацюють з іноземними медіа без державної акредитації; затримання учасників не лише несанкціонованих, а й санкціонованих акцій, а також спостерігачів-правозахисників за перебігом протестів та ін. Почастішали випадки притягнення громадян до адміністративної відповідальності за розповсюдження «екстремістських» матеріалів в Інтернеті як форма обмеження свободи слова.

Ще одним деструктивним процесом є тиск на критичні до влади НУО. Ще у 2003 р. 51 білоруська організація була виключена з реєстру НУО. Відтоді жодна не була зареєстрована, зокрема й з причин непринципового характеру, наприклад, мовна помилка в якомусь слові поданих на реєстрацію документів. Влада дотримується практики вибіркової заборони реєстрації громадських об'єднань і партій виключно з політичних причин. Відтак багато білоруських організацій зареєстровані за кордоном або працюють без реєстрації. Незареєстровані білоруські організації ризикують потрапити під кримінальне переслідування за ст. 193.1 Кримінального кодексу Республіки Білорусь (штраф, або арешт, або позбавлення волі до двох років).

Страх спостереження з боку державних інститутів змушує білоруських активістів деформувати форми своєї участі в суспільно-політичному житті. Самоцензура громадських діячів своєї поведінки є ключовою стратегією самозбереження. Їм доводиться спілкуватися за допомогою зашифрованих або інших безпечних засобів, намагатися забезпечити собі анонімність. Білоруські активісти активно освоюють уміння протидії таким загрозам; вивчення цифрової безпеки, шифрування даних стає дедалі популярнішим.

Білоруська влада тисне на громадських активістів, які наповнюють «невідповідним» контентом свої сторінки в соціальних мережах. Правозахисники є найутисненішою групою громадських активістів. Найбільший міжнародний резонанс набула справа правозахисника А. Беляцького, ув'язненого у 2011 році на 4,5 роки (посилений режим із конфіскацією майна). Одночасно з А. Беляцьким було засуджено ще десять білоруських активістів-правозахисників. Засуджених за звинуваченнями у політичних злочинах утискають в місцях позбавлення волі, наприклад, створюються перешкоди для їх зустрічі з рідними, отриманні медичної допомоги тощо. Для того, щоб бути амністованими чи претендувати на дострокове звільнення, засуджені

в Білорусі найперше мають написати лист спокути з визнанням своєї провини в політично мотивованому злочині.

Існує обмежувальне законодавство щодо фінансування НУО закордонними акторами. Це створює додаткові бар'єри для діяльності та відносин НУО з іноземними партнерами та знижує потенціал НУО в просуванні цінностей ліберальної демократії. Усі кошти, які переводяться з-за кордону, повинні бути попередньо погоджуватися з білоруським урядом. Це призвело до згорання частини проєктів, або ж практик переведення необхідних для діяльності НУО коштів на банківські рахунки приватних осіб, надання фінансування готівкою.

Зі зростанням впливу Інтернету, підвищується особливий інтерес держави до Інтернет-простору. Білоруський уряд блокує опозиційні та критичні до чинної влади сайти, обмежує онлайн-контент. Білоруське законодавство забороняє оприлюднення інформації від незареєстрованих або ліквідованих організацій, інформацію, яка на їх думку, пропагує екстремізм або може завдати шкоди національним інтересам. Відтак наростає тенденція притягнення до відповідальності журналістів і блогерів за онлайн-екстремізм.

Вважаємо, що великою проблемою для захисту громадянських і політичних прав у Білорусі, демократизації режиму в цілому є відсутність достатньої критичної маси людей, готових до впровадження системних змін. Демократизація та розширення прав людини в Білорусі розпочнеться тоді, коли монолітна владна еліта зруйнується, а в країні з'являться нові незалежні групи впливу.

Щодо Молдови, то вважаємо, що ця країна стикнулася з одними з наймасштабніших викликів пострадянського переходу. Це одна з найбідніших країн Європи. Вона перебуває в полі одночасного активного впливу як Заходу, так і Росії; її політична еліта увиразнює проєвропейську та проросійську складові. Проблемності додає перебування у складі Молдови самопроголошеної Придністровської Молдовської Республіки (Придністров'я). Активно приймаючи фінансову допомогу від міжнародних інституцій, влада Молдови водночас належно не впроваджує очікувані реформи. В країні високий рівень корупції, виражений олігархічний вплив на управління державою. Громадянське суспільство слаборозвинене, виражений тиск на вільні медіа, розвинута мережа клієнтсько-патронажних відносин. Згадані процеси послаблюють країну. Процеси демократичної консолідації не завершилися; політичний режим Молдови характеризує демократична нерівновага.

До найважливіших чинників, які сприяють порушенням громадянських і політичних прав людини у Молдові віднесемо: наявність невідконтрольної влади Молдови території; широко розповсюджену корупцію, особливо в судочинстві та управлінні; монополізацію медіа, більшість з яких озвучує інтереси певних суб'єктів молдовської політики, а відтак – це перепона для свободи вираження думок та права на отримання вірогідної інформації; тиск на незалежних журналістів із метою використання ними механізму самоцензури; політичні переслідування, тортури політичних ув'язнених, судові переслідування адвокатів. Переслідуваними в Молдові є: опозиційні активісти, які критикують політика-олігарха, голову Демократичної партії Молдови В. Плахотнюка; учасники антиурядових акцій протестів; адвокати, які захищають опозицію; судді, які прийняли невідповідні інтересам нинішньої влади судові рішення.

Останніми роками в Молдові погіршується середовище функціонування продемократичних молдовських НУО: вони та їх проекти дискредитуються в очах громадськості. «Третій сектор» зазнає деструктивного впливу органів влади, а також акторів, пов'язаних із владними партіями (медіа, блогерів, онлайн-тролів та ін.). Проурядові медіа не лише утискають критичні до влади НУО, а й протиставляють їх квазігромадським організаціям. Завдяки, найперше, державній пропаганді в громадській думці Молдови сформувалося сприйняття НУО як виключно «мисливців за грантами».

Від 2017 р. піднімається питання про внесення змін до законодавства про НУО щодо введення обмежень на іноземне фінансування. Найперше ця ініціатива стосувалася організацій, які займаються впливом на законодавство та діяльністю, пов'язаною з політикою. Нині робота над такими змінами під тиском громадськості призупинена, але влада тримає питання в полі зору.

Коли розглядаємо кейс Молдови, важливий окремий акцент на проблемі порушення громадянських і політичних прав у Придністровському регіоні. Від часу появи невизнаної держави Придністровська Молдавська Республіка проблема прав людини визначається як незмінно гостра, хоча якісний моніторинг дотримання громадянських і політичних прав людини на цій території практично унеможливлений. Сепаратисти самопроголошеної Придністровської республіки чинять дедалі більший тиск на правозахисників, нерідко вдаючись до їх викрадень із подальшим вимаганням викупу чи ув'язненням. Робота правозахисників та продемократичних

НУО на непідконтрольних територіях розцінюється псевдовладою Придністров'я як підривна, чим пояснюється доцільність обмеження діяльності демократично спрямованих НУО. Заборонене іноземне фінансування НУО. Організації громадянського суспільства практично не можуть проводити публічні заходи, бо вони ризикують бути кваліфіковані як «політичні дії».

В Молдові сильно вираженим є взаємозв'язок мови ненависті з політикою. Дискурс ненависті постійно присутній в суспільному просторі, а з розвитком онлайн-спілкування набув нових форм і швидкостей розповсюдження. Влада Молдови не санкціонує мову ненависті, в той час як окремі політичні та релігійні діячі поділяють суспільство, підбурюють до дискримінації. Жінки, роми, євреї, представники сексуальних меншин, мусульмани, біженці – найуразливіші в Молдові до мови ненависті.

Права людини в Молдові порушуються й через те, що медіа-ринок країни зазнає сильного олігархічного впливу. Спотворення інформації, поширення фейків, тиск на журналістів є чинниками сприяння масштабним порушенням прав людини. Публічну критику тих, хто опозиційно налаштований щодо влади, здійснюють медіа, власником яких є В. Плахотнюк, а також інші лояльні до нинішньої молдовської влади медіа.

В Молдові сильно виражена гомофобія, що особливо помітно в ході проведення маршів «Молдова Прайд». У цій країні дискримінація ЛГБТ-спільноти є однією з найсильніших серед країн Європи. Частими є випадки закликів до насильства, застосування фізичної сили й інших порушень прав людини щодо представників ЛГБТ. Видається, що ЛГБТ-спільнота є найбільш дискримінованою групою молдовського суспільства. Її інтереси представляє лише одна НУО – GenderDoc-M.

Примітно, що Республіка Молдова взяла на себе численні міжнародні зобов'язання щодо гарантування громадянських і політичних прав людини, зокрема в частині рівності, недискримінації тощо. На декларативному рівні уряд відкритий до впровадження міжнародних стандартів гарантування політичних і громадянських прав та свобод, але низка чинників є перешкодами цьому. Серед них вкажемо на дві, на нашу думку, головні: 1) системна корупція; показники корумпованості цієї країни – одні з найвищих з-поміж європейських країн; 2) невисокий рівень політико-правової культури молдован, яка поєднує риси традиційної та патріархально-підданської [2, с. 169].

Нерозвинений «громадянський дух», висока взаємна недовіра, проблеми толерантності тощо зумовлюють низьку (співвідносно країн розвинутої демократії) кількість соціальних взаємодій [4, с. 337], зокрема й щодо захисту молдаванами громадянських та політичних прав і свобод.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Наш аналіз дозволив виділити спільне та відмінне в питанні порушень громадянських і політичних прав і свобод в Білорусі та Молдові. Ці відмінності зумовлені найперше тим, що політичний режим Молдови є хоч неконсолідованою, але демократією, в той час як у Білорусі виражений неоавторитаризм.

Спільне:

1) «третьої сектор» обидвох країн зазнає деструктивного впливу органів влади; опозиційні організації громадянського суспільства зазнають адміністративних і кримінальних переслідувань, щодо них розгортаються кампанії, які спричиняють їм репутаційні втрати;

2) утиски активістів громадянського суспільства, а також резонансні порушення громадянських та політичних прав не спричиняють реакції населення, бо рівень громадської довіри інститутам громадянського суспільства є невисоким;

3) зростає роль псевдогромадянського суспільства, завданням якого є підтримка від імені громадськості дій влади;

3) створюється широкий спектр перешкод для свободи мирних зібрань;

4) тиск на журналістів, блогерів, відкриття щодо них політично мотивованих кримінальних справ;

5) поширення мови ненависті, виражена гомофобія, різноманітні прояви дискримінації.

Відмінне:

1) на відміну від Молдови, в Білорусі зберігається смертна кара (порушення громадянського права людини на життя);

2) в Білорусі діє обмежувальне законодавство щодо фінансування НУО закордонними акторами. Водночас у Молдові активісти відстояли неприйнятність запровадження таких обмежень (таке обмеження існує на території Придністров'я);

3) у Білорусі відсутній терористичний сепаратизм, в той час як на території Республіки Молдова уже третє десятиліття існує «зможений» конфлікт (Придністров'я), в умовах якого ускладнюється гарантування прав людини;

4) ротація влади в Білорусі практично не відбувається, менш виражена корупція, відсутні олігархічні клани, які формують порядок денний політики; немає олігархічного парламентаризму; закріплений режим особистої влади президента (суперпрезидентська форма правління). Натомість у Молдові роль глави держави є порівняно незначна (парламентська республіка), порядок денний політики визначають парламентські партії, в яких велику роль відіграють олігархи;

5) політичний режим Білорусі має доволі високу підтримку народу, а відтак є невисока протестна активність, зокрема й проти порушень прав людини. Водночас влада Молдови такої підтримки не має, тут високий протестний потенціал, зумовлений низькою довірою владі;

6) якщо в Молдові самоцензура притаманна найперше журналістам, то в Білорусі до неї вдаються не лише представники медіа, а й громадські діячі (стратегія їх самозбереження спричиняє освоєння цифрової безпеки, шифрування даних тощо);

7) протести в Білорусі мають переважно соціальну-економічну спрямованість, в той час, як у Молдові виноситься широке коло питань, зокрема й політико-правові;

8) білоруський уряд масово блокує опозиційні та критичні до чинної влади сайти, обмежує онлайн-контент. В Молдові такі приклади є, але вони не набули такого масштабу, як в Білорусі;

9) на території Білорусі не працюють представництва більшості міжнародних організацій, окрім нечисельних, на функціонування яких погодилась влада. Це не є характерне для Молдови, на території якої діють велика кількість міжнародних НУО;

10) в Білорусі тиск здійснюється навіть на ті НУО, які у свій діяльності не мають політичної компоненти (екологічні організації, профспілки тощо). Водночас у Молдові тиск влади спрямований найперше проти тих акторів, які торкаються інтересів правлячих партій, олігархів;

11) через відмову в реєстрації значна кількість НУО в Білорусі працює без реєстрації або мають закордонну реєстрацію. Існує кримінальне переслідування НУО, які діють на території Білорусі без державної реєстрації. На території Молдови така проблема не виражена.

Бібліографічний список:

1. Баликіна Л. І. Становлення та розвиток парламентаризму в Україні та Республіці Білорусь: порівняльні аспекти: автореф. дис. ... канд. юр. н.: 12.00.01. Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2015.

2. Брага Л. Гражданское общество Молдовы сквозь призму политико-культурного анализа. *Гражданское общество Молдовы: проблемы и перспективы*. Комрат: Ins. pentru Democrație, 2011. С. 166-174.
3. Попазогло В. Неформальні руйнівні інститути у структурі політики Республіки Білорусь. *Матеріали міжн. наук.-практ. конф. «Пріоритети сучасних суспільних наук в трансформаційних умовах»*. Львів: Львівська фундація суспільних наук, 2017. С. 93-97.
4. Badescu G., Sum P., Uslander E. M. Civil Society Development and Democratic Values in Romania and Moldova. *East European Politics and Societies*, 2004. № 18 (2). P. 316-441.

The problem of guaranteeing civil and political rights of a person and a citizen in the Moldova and Belarus was studied. Attention is drawn to the climate of the functioning of non-governmental organizations. The cases of prosecution of activists, human rights defenders, independent journalists are analyzed. The forms of pressure on media critical to power, cases of politically motivated persecution have been studied. Hate speech and various forms of discrimination are investigated.

Keywords: civil and political rights of a person and citizen, Republic of Belarus, Republic of Moldova, civil society, non-governmental organizations.

УДК 316.7:323.1+316.42(477)

Сушко А.І., НУ «ОЮА»

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена стану політичної культури в умовах змін суспільно-політичного життя. Процес поєднання традиційного і модерністського компонентів розглядаються в контексті соціокультурного розвитку нашого суспільства.

Ключові слова: політична культура, ментальність, соціальні зміни, цінності.

Розвиток сучасної правової демократичної держави та громадянського суспільства можливий лише за умови становлення розвинутої політичної культури. Успішний соціокультурний розвиток суспільства забезпечується пануючими в ньому ідеалами, переконаннями та цінностями, що вказують орієнтацію на цивілізаційну парадигму його якісного нового етапу.